

"KALEVAIA" EESTI KULTUURIS

Eduard Laugaste

Besti - Soome kultuurikontaktid kujunesid mõõdund sajandil, tihenesid aastate 1830 - 1850 vahepeal. Sellesse ajaloiku kuulub ka Vana ja Uue "Kalevala" ilmumine ning E. Lönnroti Eestis-käik. Juba varengi on kunnagi poole haritlased jälginud teise tegevust ning isiklikele huvidele vaetavalt saanud osa selle kultuuriloomingust. Nait. sattus Chr. Gannanderi "Mythologia Fennica" Kr. J. Petersoni kätte, kes selle teose saksa keelde tõlkimisega jättis kustumatu jälje eesti kultuurilooesse. Rootsi keelse originaalteksti sai Peterson (küllap Rosenplänteri kaudu) Pärnu kreisikohta assessorilt dr. Woldemar v. Ritmarilt (1). W. Ditmar oia kabe doktorikraadi omanik, uuris ka eesti kohanimedid ning avaldas Rosenplänteri "Beiträge" IV vihikus 36 eesti regilaulu pealkirjaga "Poesien der Esten".

Rohkesti kasutab Soomes ilmunud materjale oma regilauluväljaande "Estnische Volkslieder" kommentaaridss A. H. Neue. Ta viitab nait. D. B. D. Europaeuse laulukogule "Pieni runonseppä", eesti regilaulu komenteerides võrdlevalt ka "Kalevalale", leides esimese teadlasena nende vahelist sugulust ("Suur tamm" - "Kalevala" II runo; "Uppunud vend" - XVII runo; "Kuldaine" - XXXVII runo, jne.).

1839. a. tänapäevani on "Kalevala" Eestis olnud ikka arvestatav teos. Rahvalaulu kui kollektiivse loomingu alusel valminud eepos "Kalevala" jääb ka edaspidi läänemeresoome rahvaste vahelise kontakti tihendajaks.

"Kalevalale" annab M. Gorki järgmise hinnangu:

"Kollektiivse looaingu vägevust tõestab kõige selgemini see, et sajandite vältel pole individuaalne loomingu loonud midagi võrdset "Iliasele" või "Kalevalale" ja et individuaalne geenius pole andnud ühtki üldistust, mille juures poleks olnud rahva loomingu" (2).

1. Kalev(ipoeg) suulises traditsioonis ja trükitöös.
Regilauludes kehtib algne olukord: Kalevipoeg on inimkangelane, nimevariantideks Kalevipoeg, Kalevi poega, Kalevi poi-

sikem, Kalev(ine), Kalevi naine, Kalevi neltai. Laulutü-
 kis "Suisa esad" on Kalevipoeg etse tegolane, A. Annieti ar-
 vateõ realne laik (rikas mees, kaupmies) (3). Ta oli kas
 ülik või saks, kallalt tuli naistal karta vägivalda. Laulu
 takkajaka paab Aasiat 13. sajaadi aalaat sega. Peageldab
 ja laul saalis karai aja vaimu (4). Satoa kalavina poisike-
 aa, kalavina makemana ("Kalmunaia") on tavalina iniaana, ku-
 jaadilt apitaadi osa. Laulutüübi "Kalla põlemine" tegalana
 on kaage, kõva, tugev poiaa. Variaaditi kohtame laulne mü-
 taloogilial sotiiva. Kau astab Kalevipoja taoliat tugevat,
 tagaast koallaat. Kalavina a. tugev poiaa tõi pilvad, ail-
 laga aasmitas tula. Ehk on tagu ka sakatoga, sest sõnes va-
 riaadia laatakae Sulevi- ja Kalevipoeg aagada saksa sängie
 (H I 5, 29 Haljala). Tüübia "Lunastatav nelu" sõidab Harju
 saks Kalevi laeval (K I 2, 688 Haljala). "Kits kile karja"
 Kalev on tavalina inimese, kas sepp või ülik, ikkagi tähe-
 lapsaadav laik, kaavõli kaupmies (A. Annist) (5), Y. H. Toivo-
 sani arvates rikas laik, ka ülik (6). A. Annisti oletust
 taetab laulutüübi "Rila rikkumaine" Paistu variant, milles
 Kalevi-Kalevipoega palub Siia linna aitte hävitada, knas siis
 vaol aeela aasab (HE 8°, 2, 441). Lageri variantides pole
 Kalevipoega, ei ele ka soome ega vadja lauludes (7). K a -
 l e v a seeme laulades üldiselt siiski esineb, näit. Kul-
 larve täuklia (8). Keati laulades toannkae ta Kälise sub-
 titataieeaina maistendeiat. Lageri, vadja ja soome lauludes
 kahtib algae olnkard (9). "Kalla põlemises" sobib põlevat
 patja knatutama "Kalevi kallia aalaa" (H II 24, 292 Helae).
 Kalevi nimi leidab vähemalt sõnes laulutüübis püsivalit või
 lakealae nähtaseaa (10). Kalevi perekeada kanlkse ka Kul-
 lerve. Kalava ja Kallerve seguneaisest tuleneb ka Kalervo
 (11).

Miaataga ka tätkajude niaetuai soome aäteloogiaat:
 K a l e v a a m i e k k a - Orioni vöö, ka V ä i n ä -
 m ä i a e a v i l k a t e , eesti Kuot ja Reha; K a -
 l e v a a t u l e t - põuavalk.

K a l e v i p o e g on lauludest siirdunud aisten-
 ditease, kas ta on hiid, vabel negatiivne, nagu tunnese
 Kvaataaalõõl saksaakeelaeat ballaadist "Kalev's Sohn" (12).
 On ka aas viljatuka kändja, naga "Beiträge" IX (Knüpffer)
 ja XIV. Kiasab ka aasai. Kaleva on biia, aitte jusala nisi,
 "sellise pela kaagi kabalaad" (13).

Miaatendi Kalevipoeg on aaspinnaauundaja, kiviheitja

vaenlaste, metselajate või ehituste pibta, ksermakandja, läbi vete käija, sõjamees. Tema käikudest tekivad jäljed mappinnale, kividele, ta niidab maha heina koos põõsastega, ehitab veekogudele aildu, maale aänge. Kalevi naise või asit-si üle jõu käivad kivikudmised lõpevad äpardastega. Besti Kalevipoja-muistendid on kõik trükiis kättesaadavad (14).

Selles ainetikus on rohkesti ajalisi kihistusi.

H. Moora peab K a l e v i t kunnagiseks ülikate üld-nimeks ja Kalevi linn (Vene kroonikas 1222 Kolõvan) võis olla ülikule kuuluv linn (15). Ülikn üldnimest kujunes siis ka linna nimi, hiljem laulutegelase või hiu pärisnimi. Kalluvan Tallinna nimena seisab araabia geograafi al-Jārisi maailmakaardi atlase kommentaaridss 1151. a. 14. saj. Nevgorodi kroonikas leidub ka sugunimi Kolõvansvitš.

K a l e v on vanaaiaid eesti-soome-karjala vägilasnimedid, tähendas algselt vist tugevat, vt. k a l i (hoob, jõud, vägi), lisada ka k a l e (kõva). Omadussõnana tähendaks k a l e v siis vägevat, jõulist. Vägilas- või üldnimeana on kasutatud seda vist juba ühissooms ajal, mil-lal nimi võiski siirduda rahvalauludesse, sealtskaudu anis-tenditesse ning böllinadesse. Kalevala oleks seegs Kaleva soo asumisala, kalevatar Kaleva soost naine. Tugeva (kali-väline) etümoloogia autor on P. Ariste (16). A. Ahlqvist ja E. H. Setälä tuletavad nime leedu sõnast k a l v i s, täh. sepp (17). Sepp oli tühtis töömees juba kauges minsvikns, teagi võis kanda tugeva epiteeti. Võib-olla on neel kaks etümoloogiat koguni ühendatavad.

Esamakordselt kohtab nime Kalev trükis H. Stahl'i teoses "Leyen Spiegel" 1641. a., lk. 476: ~~ninok kuit kr Kallivab~~, tõlgitud Als ein Hiese. Nimi leidub ka A. W. Kupeli ja A. F. J. Knüpfferi teostes. Viisane toob järgmise sisuga muistendi: Kalevipoeg kündle puuadraga maid viljatuks. See paha hiid kiusae ka naisi taga, kuni Kristus ta saarmaks muundas (18). Maa viljatuks kündmise motiivi kasutas Kreutzsald "Kalevipoja" XVI loos maailma lõpus vaenuaktina. Gananderi "Finnische Mytologie" tõlkes lisab Kr. J. Petersen märksõna all Vainemoinen regilaulu "Kannel" Väändrast, mis peab tema arvates tõestatama, et Vainemoise kui jumaluse nimi oli eestlastele varem tuttav.

17. sajandil saadi Soomes muistendeid Kalevast ja Kalevan poegadest. Porthani ajast on fragmente "Suure härje" laulust, Sämpsä külvist ja Kalevipoja kättemaksust (19).

Kalevipoja nimi on fikseeritud 1551. a. M. Agricola Psaltri tõlke eessõnas, kus kõneldakse soome paganlikest jumalaist:

Galeuanpoiat/ Hijtut ja mwhd löit.

Waan Carialaisten Hämet olit (20).

Chr. Gauanderi teoses "Finnische Mythologie" on Kaleva samuti "hiid, ohtlik ja tugev"; kaheteistkümne teise hiiu isa, enamiku poegade nimed on ununenud. Nad on niitnud mõõtmatud aasad ühe õõga paljaks, ehitanud palju losse. Kajaanist ida poole ehitas Hiisi, üks kaheteistkümnest, lossi soo keskele. Üks Soomemaa kuningas koos Kaleva poegadega vallutas kogu Venemaa. Suured kaljurahnud on nende ja nende naiste üles kuhjatud (21). Viimane näide meenutab meie naishiide kivikandjaid, Kalevi naist Tallinna Toompeal ning Tõllu naist Saaremaal (22).

Gananderi tegelastest huvitab veel Kaleva poeg Soini (Sohni). See kolmepäevane laps purustas hällis mähkmed, millest järeldati, et temast sirgub vägev mees (23). Teda tunneme praegu aga Kullervona. "Kalevipojas" rebib kahe "kisakum" Iõpul Kalevipoeg puruks mähkmelinad ja lõhub kätkilauad, lähleb põrandale roomama (II lugu, v-d 658 - 665). Sohnini on eesti kirjandusse Gananderilt mehaaniliselt üle võetud. Kreutzwald kasutab seda Kalevipoja paralleelnimena.

2. "Kalevala" esimesed mõjustused Bestis. Herderi ja rootsi romantikute mõjul pühendus rahvaluule kogumisse Turu romantikuteks nimetatud grupi juht A. L. Arvidsson, kes 1819. a. töötas Põhja Savos, samas noteeris keeleandmete kõrval ka rahvalaule R. v. Becker. Nad vaimustusid ajastu esiromantikute ideedest ja innustasid üksteist töötama rahva kasuks. Kas Göttingeni Hiieringi (Hainbund) kombe taolise patriootilise käandmisega töötasid ka A. I. Sjögren, A. Poppius ning K. A. Gottlund? (24). Arvidsson ihaldas kõike vana, kus arvas rahva individuaalsuse ilmnevat puhtamana, aegumatamana: keel, ajalugu, muinasmälestused. Rahvale omane ja kõlblik kasvab tema kodu ümbruses, kõik muu on laen või salakaup (25).

Suur osa "Kalevala" mõtte tekkimise ajaloo on K. A. Gottlundil. Tema originaalkogud ületasid hulgalt kõik senised ja "Pieniä runoja Suomen Pöjille Ratoxi" I 1818 ja II 1821 tegi tema ka esimeseks soome muinasrunokogu autoriks. Uppsala 21-aastase üliõpilasena võttis ta vastu ajakirja "Svensk Litteratur-Tidning" tellimuse kirjutada kriitika saksa ajaloolaa-

ee F. Rühel teosele "Finnland und seine Bewobner" (1809). Tunnustatud produktiivse folkloorikogujana ning soome aain-
suse uurijana loodeti temalt asjalikku arvustust. Rühel väi-
tele, et soome algupärane usund oli fetišism, vastas Gott-
lund: soocalastel oli vaid üks jumal, teised olid muistsed
sangarid. Gottlund pidas loitse vana rahvaluule suhteliselt
hiliseks nähtueeks, osalt katoliku kiriku rikutud luuleks.
Runode abil lootis ta avastada austamisväärse eelajaloo, ot-
se sangariaja (26). Umbes sama aste näib liikunud ka õpeta-
tud Eesti Seltsi ühe ellukutsuja Faebmanni peas.

Gottlundi vanade runode armastus ja imetleaine on ära-
tanud teas unenäopildi runode alusel aodustatud suurest
tervikust, nagu loome tema arvustuse lõpust.

"Kui tahetakse koguda vanad rahvalaulud ja neist ku-
jundada süstemaatiliselt korrastatud tervik, saagu sellest
slis eepos, draama või mistahes aund head, siis võiks sel-
lest sündida uus Homeros, Ossian või Hibelungenlied ja see-
läbi kuulsaks tehtuna ärataks soome rahvuse omapärses hiil-
guses ja aus, teadlik endast, ehitud oma arenemise kiirte-
pärjaga, kaasaegsete ning järelpõlvede imetlust." See on
praktiliselt esimene eepose loomise mõtte sõnastamine. Siis
oli oluline aines "Kalevala" jaoks veel leidmata. Gottlund
peab ühtesid runosid ajaloolisteks, teisi muinasjutulieteks.
Belgub ka romantikute seisukoht pidada hilise ajani säili-
nud rahvaluuleteoseid ühtse terviku purunemise osadeks, aida
kogutuna võib jälle ühte liita (27).

Gottlundi algatusel ilmus Stoeckholais kolm köidet väl-
jaannet "Otsva". Seal leidub tema poolt Hiiumeremeestelt
kuuldud kaks rägilaulu. Heist jahimehelaulu "Püssi-mees" va-
rianti kasutas Kreutswald Kalevi poegade jahilkäigu pildis
(III lugu). Gottlundi variant algab: "Oli mul kolan koiru-
kestei/ yks oli Irvi, teine Erve,/ kolmas Muru mesta lital/
Me toid mul tuhat tui lindu" (28).

Turu roaantikuid iseloomuetab Hautala: "Ende meeste
tähendus seisneb selles, et nad eelkõige anteliste ärataja-
tena rajasid aluse tööle, ais pidi sunnama sunrematele saa-
vutustele" (29).

Ka Zaehris Topeliuse (1781 - 1831) tegevus andis tõuke
ja suuna rahvaluule kogumisele ja uurimisele. Teasalt tuli
viis vihikut sooms rahva vann ja uusi laule 1822 - 1831. Ra-
jatagune Vioua Karjala on andnud talie parimad laulud.

K. v. Beckeri mõjul aas Lännrot Turu üliõpilasena uu-

rima Väinämöiet. Kaitses 14. veebruaril 1827 magistrivältekirja "De Väinämöine, priscorum fennorum numine". 1828. a. asus ta esimesele kogumismatkale. Kogutust andis välja neli vihikut rahvalaule "Kantele taikka Suomen Kansan sekä Wanhoja että Nykysempiä Runoja ja Lauluja" (1829 - 1831). Kogumismatkad muutusid süstemaatilisteks, vältasid aastaid ametitöö vahel. Magistrivältekiri, esimene lüli "Kalevala" kujunemislool pikas ahelas, omab olulist tähtsust Lõnnroti edaspidises töös. Laulude kogumist ja suundumist selleks Vienna-Karjalasse mõjutas eriti Z. Topelius. Sealst toodud saak võimaldas asuda terviku kujundamisele. Valmis "Kalevala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen Kansan muinosista ajoista." "Esipuhe" lõpul seisab: "Kajanissa 28 Helmikuuta 1835." See on Vana "Kalevala" käsikirja lõpetamise daatum ja esimene poole ilmumise aasta. 1849. aastal järgnes paljude täiendustega uus "Kalevala", mis kandis Soome ja Lõnnroti nime laia maailma. Mõjudelt ei jäänud puutumata ka eesti kirjandus, kogu kultuur. Algas intensiivne Kalevipoja ainete kogudamine. Ettevõttest innustus Faehlmann, küsimuse üle paljude pead murdes, sest ametiülesanded pidurdasid ja ühiskondlikud kohustused killustasid. Polnud tal võimalusi saada aju-tisi ametiüleanneteet vabastamisi nagu oli Lõnnrotil.

Juba enne "Kalevala" ilmumist mõteldi Kalevipoja aine-te mõnesugusest kasutamisest. 1833. a. lõpul kirjutab Faehlmann Kreutzwaldile, et ta pole Kalevipojast veel midagi saanud paberile panna (30). 1838. a. ellu kutsutud Õpetatud Eesti Seltsi ülesandena näeb Faehlmann: eemalt mälestusi kui ajaloolisi hävimise eest säilitada, laule ja muistendeid koguda (31). Faehlmanni 1839. a. Õpetatud Eesti Seltsis peetud kõne näitas, et tal oli juba mahti olnud midagi kirja panna ning temaatiliselt järjestada. Kõne koosneb tema koduümbrusest kuulnud muistendeist - arvatavasti juba lapsepõlvemailt kaasatoodud valmuvara Koerust, rahvapäraste Kalevipoja-muistendite intensiivse vestmise alalt. Sissejuhatav teesillutajate õhtutund jutustajaga Tallinna-Hakvere teelahkmel metsa all on küll ajastule iseloomulik fooni kujundamine, milles püütakse reprodutseerida muistendite jutustamise loomulikku keskkonda. On kõigiti usutav, et tal ka hiljem mõndagi meenus, mida ettekandes polnud, millest mahajääjad kõnelevad kui tema surma tõttu hauda langenud varast. Ta näis aktiveeruvat tööpoolest Lõnnroti Tartus-käigu järel. Pele siis vaid G. Blumbergilt lähtunud kõnepruuk,

et Faehlmann suutis aiuult väikese osa saadaolevast aiues-
tikust kirja panna. Usaldades oma suurepärast mälu, ei kii-
rستانud ülestähenduste lisamisega senistele (32).

Laiemas haardes jätkas seda teemat sama 1839. a. ok-
toobris G. J. Schultz-Bertram, kes äsja Soomest saabununa
tõi kaasa Seltsile "Kalevala" eksemplari. Mõjuta ei jäänud
tema suunav-julgustavad sõnad: "Mõtlege, millist ülendavat
mõju allasurutud rahvale ärkav teadvus tema ajaloolisest
eksistentsist ja suurusest võib avaldada? Kas ei sünni te-
maga samuti kui kerjusega, kellele äkki üteldakse: sa oled
kuningapoeg! Sest kas näitab mingi muu asi nii vaieldama-
tult ühe rahva ajaloolist tähtsust kui e p o p ö a oma-
mine." Rahvalooming tuleb asetada inimsöö tähelepandavama-
te vaimusünnituste ritta (33). Selliseid mõttekäike võis
Schultz kuulda Soomeski. Ta pöördub kõnepuldil seltsi liik-
mete poole sooviga:

"Kuidas peab nüüd meie selts ühe täisealiseks kuulu-
tatud, pärisorjusest vabastatud ja ometi oma mittetäisea-
lisuse koorma all edasi ägava rahva valgustamist ja vaim-
set taassüüdi kõige jõudsamini edendama? Ma arvan, kahe as-
ja läbi; anname rahvale eepose ja ajaloo. ja kõik on või-
detud! Teise jaoks on materjali küllalt, esimese jaoks ko-
gugem veel." Ta andis seltsile üle ka omapoolse lisamater-
jali. Veel rohkem: ta organiseeris ka Kalevipoja tegevuse-
ga seotud kohtade maalimist. Kaheksa Kalevipoja-teemalist
Schlateri maali andis ta seltsile üle (34). See Schultzi
materjal on säilinud ja ka trükitud.

Schultzi sõnavõtt meenutab sisult Gottlundi artiklit
1817. aastast. Tema sõnavõtt mõjutas kahtlemata Faehlmanni,
ainult tema "Kalevipoeg" ei oleks vist tulnud eesti-, vaid
saksakeelne. Juhuslikult ÜKS-i materjalide hulgast ilmsiks
tulnud kaks saksakeelset laulukatket terminus ante quem
1844 Vanemoisest viivad M. Lepiku järeldusele, et Faehl-
mann oleks "Kalevipoja" kirjutanud saksakeelses viiejalg-
ses trohheuses, muistendite sarnaselt "tutvustus- ja pro-
pagandateosena" (34). Aga siiski - kas ka pärast kokkusaa-
mist Lönrotiga?

Kui "Kalevala" keskendav idee oli ühenduses Sampo-
ga, mis kujunes selleks siis "Kalevipojas" kui eeposes? Ida
toodud materjalides viitab Schultz-Bertram vanadele eepos-
tele ning käsitleb ka teose keskendavat ideed - mõõganeed-
ust. Nii nagu Achilleus oli haavatav ainult kannast, Si-

gurd ainult õlast, nii võib Kalevipoeg ainult oma mõõga läbi otsa leida. Saatuse tume jõud paneb end maksma, ja kangelane lunastab seega oma süüteod (35). Saatuse ideest kõneleb ka Kreutzwald: sellesama mõõga läbi peab kangelane surma saama, miska ta ilmsüüta verd oli valanud (36).

Faehlmann püüdis koondada siis kõik, nii kohalikud andmed ja äratused kui ka Kalevala allikaist tulenevad Kreutzwald iseloomustab Faehlmanni ja näitab, kuiõrd huvi ja tähelepanuga jälgis ta kõike ümbritsevat: "Nii oli ta alati oleviku teaduslike liikumistega kursis ja võttis elavalt osa kõigest, mis uusaeg huvitavat pakkus." Folkloristlik tegevus oli üks ala, mille kaudu tema nime kuulsus levis üle kodumaa piiride (37). Tähelepanav on ka Eiseni hinnang: "Ei oleks Faehlmann eeltõõd teinud, oleks Kreutzwaldist vaevalt saanud "Kalevipoja" looja" (38).

3. Kirjanduslik looming või pseudomütoloogia? Faehlmanni muistendiaarestikus on kaks täiesti iseseisvat poolt: ehtne rahvatraditsioon, küll ehk mõningate stiilikohendustega, teiseks kaheksa müütilist muistendit, avaldatud 1840-1852. Tema 1839. a. ettekandes on tegemist ehtsa rahvaloominguga. Müütiliste muistendite kohta on õlgu kehitatud nende sünniajast alates. Kirjades Elmgrenile Soomes nimetab Lönnrot neid moonutusteks (39). Seda tema isiklikku loomingut püüti võtta ehtsa rahvaloominguna, on loodud aga Gananderi "Mythologia Fennica", ehtsa eesti rahvaluule ja autori isikliku fantaasia alusel. Tundub siiski ka mainitu kõrval mõningaid Kalevala motive. Faehlmann seostab need müüdid teemaatilisel Tartu ümbrusega, juttude päritolukohana annab ta aga oma lapsekodu ümbruse, siis Koeru kihelkonna Järvaemaal, vihjab ka Koeru Viru-poolsele naabrusele (Välke-Maarja). See on tõepoolest Kalevipoja-muistendite intensiivse kasutamise ala. Ja kust mujalt tema ehtsad muistendidki pärinevad! Kalevipoja tuhandeaastase eluea vastu saab vaevalt olla vaidlemisi. Nõnda umbes võiks kujutleda Faehlmanni arvates selle kangelase, aga ka müütiliste muistendite kangelaste eluiga. Nii on see motiivistik vertikaalses liinis rännanud isalt pojale nende sünnist kuni kirjapanekuni, läbi pikkade orjusesajandite. Autor püüab nende juttude kaudu näidata, et raske aeg pole inimesi suutnud muuta tuim-tundetuteks olenditaks. Põhjaeestlane teab, ütleb Faehlmann, et vallutaja sakslane on tema vabaduse ja õnne riisunud, ja nüüd on isade viha rõhujate vastu kandunud järelepõlvedele. Kiri-

knusundki on paljn rahva vaimvara hävitann. Orjaetatnd eestlaselt võeti kõik, talle jäeti ükenes orja tnnus - keel. Aga just sellega jäid ka laulnd ja jntnd. Viimaste keel on nii väljendusrikas ja õrn, et saksa keelgi selleni vaevalt küünib (40). Faehlmanni kogn sellealane kirjandns peab naaberrahvastele ja eestlaste kuldse aja hävitajaile teatama, et eestlased pole neist kaugeltki väiksemate loomisvõimetega. Eesti keelt mittemõistjate jaoks kirjutaski ta oma romantilises stiilis nüüdid saksa keeles.

Heed on Faehlmanni müütide sissejuhatnse olulisemad mõtted: rahvas, kellel on veel selliseid jutte, on kultuurne, väärib teistegi rahvaste lugupidamist. Siin on siis tegemist kirjandnslikn loomingnga, mis ajapikkn sai alnseks pseudomütoloogiale.

Millist teed "Kalevala" mõjnd Faehlmannini jõndsid, ja kas neid mõjusid ongi nii paljn, kui Eisen leiab? Knst võttis Faehlmann Eesti tundmata Kalevala kohanimed (Kaljove, Kaleva, Kaljuvald)? Nimi Kalevala on siirdunnnd ka "Kalevi-pojasse" (I 62). Babvaloomingu kangelasi otsis asjatult ka Kr. J. Peterson, arvas siis, et näit. kunagi tuntud tegelane Väinämöinen on ununenud ning asendunud nimetnsega laulev talupoeg (alla vend) (41). Hiljem lisab ta: rasketel sõja-aegadel kadusid laastatud naal jumalate nimed (ta peab Väinämöist jumalaks). Jäi üks - jumal (42).

Muistendis "Loomine" Vanaisa kõrgel taevas loob endale abilised ja nõuandjad kalevid, kellest vanem Vanemuine tuli ilnale hallide juuste ja habemega. Tark nõuandja, laulja ning luuleja, meenutab mitmetigi oma eeskujn "Kalevala" Väinämöist, osalt Gananderilgi olemas. Laulev ja kanneldav kangelane, kelle jalajälgedes tärkavad lilled, tõusevad püüd, okstel laulvad linnud. Meenub eesti rahvalüürika rändmotiiv "Fuud ja linnud". "Kalevala" Pellervoinen (Peko) seemendab puud, Väinämöinen rajab põllunduse, linnude nõuandel õpib aletki põletama (II runo, v-d 250 jj.).

Ka "Vanemuise kosjaskäigu" loomisel tunneb Eisen "Kalevala" mõjusid (43). Hoidumine vanamehest kosilase eest on sisult sama, ainult Väinämöisel on üks kositav, Vanemuisel valikuliselt kolm. "Kalevala" Aino nimetab nutu põhjuseks, et ta on antud "turvakse tudisevalle" (IV runo, v. 241). Eesti abielulüürikas leidub motiiv "Vanale mehele", millesse kuulub vähemalt kümme laulutüüpi, peamõte: "Mis vanasta, mis purusta, mis on abi armetust, küljesooja kõögardist"

(Põltsamaa). Faehlmanni tekstis ilmub peategelane kolme neiu ette, kellest viimane pisarsilmil tõrjub kosijat: "Vanake, ära patusta nooruse vastu, mul on juba noor ja silvakas peiu, ära sega meie armastust!" Kosjamõtted jätnud Vanemuine tõmbub üksindusse, millest Faehlmann kujundab mõjusa pildi. Eakas kangelane nutab räägumunasuursi e n e s e h a l e t - s u s p i s a r a i d , tumm kannel lõdval käsivarrel, suu sajatab: "Oh vanadus, vanadus, noorust ei asenda ükski tarkus!" Tunneb siis rõõmu ja rahuldust leidlapsest.

"Vanemuise laulu" m u u s i k a e l a m u s p i s a - r a t e voolamine ei tulene siiski "Kalevalast", nagu arvab Eisen, vaid Gananderilt (Vt. Beitr. XIV, lk. 25 - 26). Seal leiduvad ka värsid, milles kõneldakse pisarate tungimisest läbi kuue kuue ja seitsme särgi. Muidugi ei tule kõnesse ka eesti tuttav rändmotiiv "Pisarate veeremine". Osa "Vanemuise laulu" moodustab seletusmuistendi: kuidas linnud, loomad, pund, vesi ja tuul, lõpuks inimene, said oma hääliitsused.

Vanemuine labkub Vanaisa eluhoonetesse laulma. Selline lõpp meenutab küll Väinämõise lahkumist. Kunstmuistendi lõpplause kõlab: "Ka ta ise tuleb ükskord tagasi, kui õnnesilm jälle neil nurmedel viibib." Selle mõttekäigu on Kreutzwald asetanud "Kalevipoja" lõppu. Kalevipoeg tuleb koju oma lastele õnne tooma.

"Vanemuise lahkumise" virgutavaks eeskujuks on Väinämõise lahkumine. Kui Virokannos ristib Marjatta poja Karjala kuningaks, "kaiken vallon vartijaksi", lahkub Väinämöinen ristiusu võimleppäasu eest lootuses, et teda ehk kunagi veel vajatakse. Soomele jätab ta laulu ja kandle (44).

Vanemuise peletab labane sortsineiu, lauldes lüroepilist "Suisa sund". Kas ka Vanemuine tuleb kord tagasi? Pidulikust koosviibimisest tuli osa võtma ka Kalevipoeg. Kas nüüd algab tema ajastu? Siin näikse siiski vastuolu eelkõnelduga.

Nõnda sidus Faehlmann rahvaloomingulised ained isiklikus loomingus, mis avaldas mõju ka kunstluulele. Kreutzwaldi "Mu laul" kõneleb Vanemuise tagasitulekust, Mihkel Veske "Eesti laul" Vanemuise kandlest, Knhlbarsi "Vanemuine" paneb laulukangelase kannelt lõõma. Motiive on kandunud ka muusikasse, kujutavasse kunsti, teatrisse, ühiskondlikku elu. Teater Tartus kannab Faehlmanni loodud laulujumala V a n e m u i s e n i m e .

Faehlmanni ilukirjanduelik looming muutus pseudonüto-
loogiaks siis, kui seda hakati võtma rahvanütoloogia pähe.
Tõepoolest ka Faehlmanni enda kommentaaridena mõjuvad osad
(näit. algus) võleid sugereerida lugejat pidama kirjutatud
folklooriks. Ja kui palju kirjanduses üldse on kasutatud
väljamõeldud olukordi, mõtteid ning tegelasi.

4. Lõnnrotiat eesti informatsioonis. Soome kontaktide
uuesti elavnemine ja M. J. Eiseni, M. Lipu, J. Bergmanni jt.
Soomes käik 1881. a., Eisenil ka veel 1882, tõi peale tut-
vuste ja tutvumiste "Kalevala" ja selle kohaliku õhustikuga
vajaduse ligineda ka eepose autorile, tutvustada teda meie
lugejale. Tekkis väljaanne "Tähtsad mehed" (1882), mille
teises vihikus leiduvad L. Bunebergi ja E. Lõnnroti lühi-
biograafiad. Üliõpilaste kaudu hoogustus siia 1881. a. meie
väikesearvulise kultuuritegelaste huvi soome kultuuri ja kir-
janduse vastu, erilise tähelepanu osaliseks sai siia ka "Ka-
levala". Kirjutati eeposest ja selle loojast, kõneldi eepo-
se lugejale kättesaadavaks tegemise vajadusest tõlkimise
kaudu. 1882 pühitseti Lõnnroti 80. sünnipäeva, mille tõi sõ-
navõtte ja kirjutusi, nagu ka tema surm järgmisel aastal.
Surma puhul ilmus veel kaks mälestusluuletust (A. Reinval-
dilt ja P. Jakobsonilt). Sisuka Lõnnroti-tutvustuse avaldam
1910. aastal M. Lipp, kes esmakordselt maailma lugejaskonnale
kirjeldas Kalevala laulikuid Arhippa ja Mihkali Perttune-
ni. Sellal polnud ju veel harjutud laulikuid eriti arvesta-
ma. Lõnnrot tõi ka andmeid väheste oma laulikute kohta. Pi-
kemalt käsitles "Kalevala" loojat veel H. J. Eisen 1923. a.
1931. a. kirjutas Aino Suits Lõnnroti suhetest Faehlmanni-
ga. Artiklites rõhutatakse Lõnnroti-poolset vaimset mõju meie
teadlastesse, mille tulmusena intensiivistus rahvaluule ko-
gumine ja publitseerimine Bestis. Seda alates juba H. Neu-
sist, kes näib oland hästi kursis Vana "Kalevala", "Kante-
letare" ning Arvidssoni soome rahvaluule koguga. Neusi an-
toloogia eessõna ja kommentaarid viitavad tihti mainitud
teoste (45).

Mahukam on O. A. K a l l i o "Elias Lõnnrot. Soome
rahvuskultuuri rajaja" Tõlkija A. Palm täiendas teost vaja-
like andmetega. Kasutajale avaneb selge pilt Soome omaaeg-
seist oludest, laulude loojaist, koguajaist, publitseerijaist
ja töötlejaist, alates H. G. Porthanist. Järgneb Z. Topeli-
us karjala runode kogu ja ning Lõnnrotile äratuse ja tõuke
andja siirdumiseks Viena-Karjalasse, rikkalikule lauluma-

le, B. v. Beckeriet kui Lõnnroti magistritöö juhendajast, samuti kogumitööle ergutajaest. Becker on ka esimene variantide tervikuna sulataja, piirdudes üksnes Väinämöise teemaga. Mis Beckeril jäi pooleli, selle viis lõpule Lõnnrot, tema andekas õpilane.

5. Lõnnrot Eesti. Seda teemat on käsitlenud prof. L. Kettunen, prof. M. J. Eisen, lektor Aino Suits ja veel mõned. Materjali selleks pakub mõnevõrra külalise kirjavahetuse kaasaegsetega, millest osa on avaldatud tema matkamaterialide väljaandes. Sellest ilmne hiljuti juba teine trükk (46). Vajalikku lisa pakub A. Anttila monograafia (47).

Ünal jaunikau päeval ilmus Lõnnrot laeval Tallinna; peatns linnas mõne päeva, seadis siis sammud Kuusalusse, et värske eesti keele grammatika autoriga, E. Ahrensiga vestelda eesti keele teemal. Õigupoolest eesti keele teoreetilise ning praktilise õppimise eesmärgil ta Eesti matka ette võttiski. Pastoraadia pani ta hämmastuma pastor Ahrensi, kes märkas Lõnnroti mnnde kaasaõdetud raamatute hulgas ka tema poolt Soome Kirjanduse Seltsile kingitud oma grammatika eksemplari. Peatus kujunes lühiajaliseks, sest Ahrens pidi sõitma Tallinna. Lõnnrot võttis siis suuna Tartu poole, peatus Koerue (48) poolteist nädalat (49).

Tartns lootis ta kasutada eesti keele alal õpetatud Eesti Seltsim kogutud materjale, tutvuda eesti kultuuri ja ühiskondlike oludega, kuidangi ka rahvaga otsekontaktis keelt õppida. Angumtis ja septembris toimus ka sellesisuline pikem matk Lõnna-Estisse, mille käigus külastas põgusalt ka Kreutsmaldi Võrue. Kirjavahetusest Soome kultuuritegelastega avaneb kujukas pilt õpetatud Eesti Seltsi tegevusest, eesti kultuuritegelasteet ja talurahva elust. Talurahva ja mõianike vahkordades rabab teda mõisnike ebainimlik suhtumine talurahvaase. Võõrastelabkust ja vastutulelikkust kohatas ta kiriklates. Eesti talurahva elu näib talle kehvem kui Soome torparitel. Kujud on viletsad. Joomine on nagu ainus, millest võib rõõmu ja pingest vabanemist leida (50). Seejuures mõianikud elavad jõukalt, koguni lajutavalt. Kui aga talupoeg parandab oma majapidamist, tõstetakse renti; kui kohapidaja ei nõustm, peab ta minama (51). Õpetlane viibis siin äldme muntal ajal, sest ka 1841. a. teise Pühajärve sõja järeल्पinged polnud veel rahunenud. Algasid väljarändamised. Eesti kohta oli Lõnnrotil andmeid ka varasemast ajast. Teda peeti Soomen oma aja parisaks eesti keele tundjaks. Mõ-

nevõrra kontakti oli tal ka eesti rahvaluulega. 1843. a. ilmunud raamatus "Suomen kansan arvoituksia" leidub lisaks 135 eesti mõistatust. Samuti tundis ta ka mõne OESI liikme tegevust (Faehlmann).

Lõnnroti ja Faehlmanni suhted kujunesid eriti sõbralikeks. Mõlemate käsitlusobjektid olid eriti ligidased, ja tegusa isikuna kujunes ta Lõnnrotile vastuvõetavamaks kabinetikust Kreutzwaldist. Seepärast oli kontakt viimasega ka ootamatult põgus. Võrru jõudnud, käis Lõnnrot küll Kreutzwaldi kodus, peatus aga 23. - 25. septembrini pastor Kolbe kodus. 24. septembril viibis ta Kreutzwaldi juures paar tundi. "Mis vaese mehe vara iganes pakkuda suudab, seda oleksin ma temaga jaganud, aga kütkega ei võinud ma teda kinni pidada," ahastab Kreutzwald (52). Ka viljakas kirjavahetus jäi sündimata.

Faehlmanni surmast 1850. a. oli Lõnnrot eriti rabatud kui oma sõbra kaotusest, aga ka korvamatus kaotusest eesti kultuurile.

Milliseid teaduslikke probleeme võisid nad küllalt pika kokkupuute jooksul Tartus arutada? Teada on eesti ja soome rahvalaulu prosodia küsimus, millega Faehlmann oli 1840. a. esinenud OESis, et väärata arvamusi, nagu oleks eesti keel mannetu alliteratsioon ja värsimõõdu seisukohalt. Kreutzwald väidab end säärase väärväidete tõrjeks Faehlmanni müüdid valanudki regilaulu vormi "Alg-Kalevipojas" (53). Faehlmann otsustas küsimusse põhjalikumalt süveneda. Omapoolse abi korras lubas Lõnnrot Renvalli artikli soome prosodia kohta tõlkida saksa keelde ja lähetada Faehlmannile. Saadeti tuligi, tõlke lõppu lisatud märkus, et kogu käsitlus baseeruvad psalmiluulel ja olevat nagu kogu selline luule "lauter Dreck". Küllap ehk Tartus saadud tõlke mõjul avaldas Lõnnrot 1845. a. ajakirjas "Suomi" "Koksita suomalaisessa laulannossa" (54).

Suhted OESiga kujunesid Lõnnrotil eriti sõbralikeks. 1844. a. sügisel valiti ta OESI auliikmeks. OKS ja Eesti-maa Kirjanduslik Ühing Tallinnas tegelesid "Kalevalaga" intensiivselt. 24. junni koosolekul kõneldi teoksil olevast meetrikalisest "Kalevala" tõlkest saksa keelde. Juttu saab olla vaid Schiefneri tõlkest, mis ilmus 1852. a. ja kujunes üheks "Kalevipoja" ilmumise kiirendajaks. 18. jaanuaril 1851 tuli seltsile Lõnnrotilt kiri Kreutzwaldile vajalike andmetega Kalevipoja kohta (55).

Üleandeeeee andumusega sukeldunud Kreutzwaldi töö kan-
dis vilja. 1853. a. lõpus valmis tal OESI juhtkonna arva-
tes "Kalevalale" võrdväärse "Kalevipoja" käsikiri, mille küll
tsensori pliiats kolmeks aastaks seisma pani. Selle aja jook-
sul tegi autor hulga kasulikke parandusi ja täiendusi. Teos
ilmus vihkude kaupa 1857 - 1861 lõplikus versioonis ilma
tsensorikärbeteta kui teaduslik tekstikogu. Eepose kiirema-
le teoks saamisele aitas kindlasti kaasa Lõnnroti Tartus-
viibimine.

Lõnnrot ise tavatses oma Eestis käigust kirja panna te-
da ennast kõige rohkem huvitava. Märkimist väärivad viimas-
tel aegadel ilmunud kaks lisa pakuvad kirjutust (56).

6. Eesti osa "Kalevalas". Hinnang eesti rahvalaulule
oli Soomes veel möödunud sajandi viimase veerandini küllalt
negatiivne. Ahlqvist pidas seda lahjaks, põhjuseks selleks
sajanditepikkune pärisorjus, mis ei võimaldanud kunstiküp-
sel laulul välja kujuneda. Karjalaste laulu peeti "vägevalt
voogavaks", ingerlaste oma kõlavaks, luuleliseks, vadjalas-
te luulet nõrgaks, vaevaliseks (57). Küllap oli põhjuseks
aine vähene tundmine, mis võis piirduda Neusi kolmevihiku-
lise antoloogiaga. Selline suhtumine püsis kaua eestigi in-
telligentsis. "Kalevipoja" ilmumine ei suutnud õiglaeemat
otsust välja kutsuda. Olukord muutus kardinaalselt Hurda ko-
gumistöö tulemuste selgumisega Eesti Kirjameeste Seltsis.
Eesti ainestiku tähtsust soome-eesti rahvalaule uurimisel
rõhutas O. Donner teoses "Kalevipoeg jumalaistarullisel
ja historiallisel kannalta" (1866). Eesti rahvalaule tun-
dis siis vist küll kõige paremini O. A. F. Lõnnbohm-Mustonen,
kes Eesti Läänemere saartel rahvalaule kogus ja saa-
dud materjalist vihukese trükki pani. Tema otsuse järgipõl-
nevat "Kalevala" laulud Eestist (58), aga hiljem lisas -
"laulusi on tõesti ka ümberpööratud teed tulnud" (59), nii
siis võimalikuks peetud mõlemad levimissuunad. Eesti laulu-
de vastu oli tähelepanelikuks tehtud ka prof. Julius Krohn,
kes hakkas jälgima Hurda originaalkogusid. Ta saatis oma po-
ja Kaarle 1883. a. Tartusse, hiljem ka Hurda juurde Peter-
burisse katalogiseerima ja kopeerima Kalevala lüroepikaga
kokkulangevaid laule. Saadud andmed veensid Julius Krohni
eesti rahvalaulude kõrges kunstiväärtuses (60). Kaarle Kroh-
ni summeeriva hinnangu järgi pakuvad eesti varilandid uuri-
jale võrratut materjali oma hulgalt, aga ka esindavad nad

eesti keelepiirkonna kõiki laulualasid ja -tüüpe. Eesti laulude enamik on tekkinud samal maal, mistõttu tulemuslikud ning põhjalikud uurimused on võimalikud juba eesti keele piirides. Rahvalauludel pole ühist kodu ega ühist tekkeaega. Levik ei toimu siis ka ainult ühes suunas. Järelikult: iga laulu tuleb kõiki variante arvestades omaette uurida (61), Kalevala laulude uurimine arendaski silmapaetvalt edasi ka rahvalaulude uurimise meetodit (62).

Esialgne vaatlus tunnistas liigemale pooled Kalevala lauludest tekkel eestipoolseiks. Laulude nimistu koos proviisorse analüüsiga avaldas Kaarle Krohn (63). Eestipoolselt käsitles seda küsimust M. J. Eisen (64). K. Krohni esinemine kujunes uue probleemi tõstatamiseks läänemeresoome rahvaste regilaulu võrdleva uurimise alal. M. J. Eiseni kriitilistest seisukohavõttudest on mõndagi tänapäevani arvestatavat. Näit. lükkab ta oma uurimiskogemuste alusel tagasi Krohni postulaadi, mis oli juba uurijaid eksitanudki, nagu püsiksid laulud oma tekkepaigas originaalkujul, vastaksid arhetüübile, "kodumaa õhk konserveerib", nagu poeetiliselt sõnastati (65). Milline on tegelik olukord, kuidas levimisel tekivad muutused kuni uute tüüpide vormimiseni, seda tõestab oma uurimustega W. Anderson (66). Milliseid suuri muutusi suuline luule aegruumis läbi elab, seda näitab ka O. Kalda uurimus Aino saatuse kohta "Kalevalas". Aino laulu lähteks peab uurija eesti korduslaulu "Ented riisunud" (67). Leidub veelgi eesti lüroepikat, mida Krohn ei avastanud. Ilmatari tuhurvaevueed peegelduvad ka eesti nurganaiselauludes. Eestlastelt pärineb ka lüüriliste laulude tüüpe, eriti tavandilüürikat, mis oma kaleidoskoopiliste muutuetega nõuab uurijalt eriti täpset aine ja olustiku ning peähholoogia tundmist. Veel paar näidet. Kotkas aitab Väinämõist hädast tänuks kase kasvamajätmise eest (VII runo). Eesti regilüürikas leidub rändmotiiv "Ladvad lindudele". Pisarate veeremine" on leidnud kasutamist mitmetes situatsioonides, alates pulma- ja muudest lahkumislauludest. "Kalevalas" Väinämõise kandlemäng paneb mängija enese pisarad veerema, ja sõtkas toob välja veest pärliteks muutunud pisarad.

7. "Kalevala" tõlkimine. Keelelisi raskusi soome keelest eesti keelde ülekandmisel loodeti kergesti võita. Ka eeskujuteose mõtteviisi peeti eestlasele ligidaseks, üht juurt eesti ja soome laulutraditsioonide leidub rehkesti

kooskõlalist, ligemale pool "Kalevala" lüroepikast on ees-
tipoolse tekkega.

Siiski on tõlkijal vaja teada, milline on regilaulu si-
su ja vormi ühtsus, eriti vorm. Tabavalt iseloomustab seda
Eino Leino:

"Mõni arvab, et Kalevala värsivorm on kerge. Tõeliselt
on see kõigist raskem. See nõuab erakordselt palju läbiela-
tut, et isikupärane toon pääseks selles kuuldavale selle eri
nüanssides. Aga see sobib just kõige paremini soome keele
ja soome rahva loomusega. Kalevala neljajalgne runovärs on
aastatubandete arenemise ja kogemuste lihvunud produkt. See
on võimeline tõlgitsema niihästi ergalt värelevat hetkenä-
gemust, samuti kui salajast meelelist kirge, mis asetseb
soome loomuses selle kõige sügavama lasumina ja mis on purs-
kunud esile näit. soome loitsudes niisuguse jõuga, niisugu-
se samaanliku raevuga, et sellele ei ole leida võrdset ühe-
gi teise maa luules" (68). Öeldu kehtib ka eesti regilaulu
kohta. Tõlkepraktikast tulenevaid tähelepanekuid vahendab
A. Annist. Sellest hiljem.

1839. a. alustas Õpetatud Eesti Seltsi liige N. Mühl-
berg (1810 - 1854) "Kalevala" eestistamist. Ta oli Tartus
gümnaasiumi- ja ülikoolihariduse omandanud filoloog, mitme
keele hea tundja. Temalt ilmus osake esimest runo eesti- ja
saksakeelses tõlkes ÕEsi Toimetustes I (1840). Lisatud on
ka Helsingi teaduste kandidaadi H. J. Holmbergi koostatud
eepose sisukokkuvõtte. 4. juunil 1841 esines ÕEsis "Kale-
vala"-sisulise ettekandega ja tõlkenäidistega Tartu ülikoo-
li klassikalise filoloogia kateedri juhataja prof. Ludwig
Preller. Kui arvestada ÕEsi intensiivset tegevust "Kaleva-
la" tutvustamisel oma koosolekuil (1840, 1841), peaks saama
selgeks, kuidas omandas Faehlmann laiemad teadmised eepose
sisust, mille mõningaid motive ta kasutas oma müütide loo-
misel, motive, mida ta Gananderi teosest leida ei võinud.

Kirjanduslik tegevus Soomes huvitas Kreutzwaldi-järgset
eesti üliõpilaste põlvkonda. Kontakti saadi 1880. a. Tal-
linna laulupidul, millest osa võtsid ka kolm soome teadlast,
kellest noor lingvist O. A. F. Lönnbohm-Mustonen kutsus meie
üliõpilasi osalema Soome Kirjanduse Seltsi 50 a. juubelist
järgmisel aastal Helsingis. Delegatsioon koosseisu pääse-
sid ka M. Lipp, J. Bergmann ja M. J. Eisen (69). Eisenist
kujuneski "Kalevala" tõlkija, milleks ta sai otsustavaid tõu-
keid just mainitud Soomes-käigul, Sisukam külastus järgnes

1882. a. (70). Eisenil võimaldati tutvuda nii eepose, selle ainestiku ja üldise olustikuga. Ta kuulas ka J. Krohni ettekannet "Soome ja eesti lauludest keskajal". Esmakordselt vihjas J. Krohn siin eesti regilaulude sidemeile "Kalevala" lauludega. Soomepoolset ergutust ja julgustust saanud Eisen asuski eepost tõlkima. Aseaineks tõlke valmimiseni sai eepose sisu ümberjutustus (R. Hertzbergi järgi) "Väike Kalevala" 1883. a.

Kergesti süttiv teoorõõmus Eisen alustas tõlkimist kohe. Juba 1882 trükiti esimene katse "Meelejahutajas". Tõlkekatskeid ilmue siitpeale albumites ja kalendrites, kõige pikem järk "Isamaa kalendris" 1890: "Võitlemine valguse pärast" (47., 48., 49. runo). Esimene pool eepost jõudis kasutajani 1891, teine 1898. Vajadus otstarbekate kommentaaride järele pole kustunud tänapäevani, kuigi iga väljaande juures on järeleõnu ja mõistete selgitusi ja viimati veel ka Annisti küllalt täiuslik "Kalevala" kui kmmstitecs" (1970).

Eisen tõlkijana arvestas avalikku kriitikat kui ka akadeemilistes seltsides väljendatud kriitilisi sõnavõtte. Veel ideaalsest kauge teine trükk tuli 1912 ja 1921 ning kolmas 1926. Kriitika teravik suunati värsimõõdu sbaõige kasutamise ja sõnastuse vähese piltlikkuse vastu (A. Annist jt.). Ometi oli Eisen see, kes eepose vahendamiseks eesti lugejale oli sel ajal küll ainuvõimeline. Saavutus, mida ka A. Annist(st) tunnustab: Eesti rahvas on nelja aastakümne jooksul oma tutvuse "Kalevalaga" saanud Eisenilt (71).

Juba kindlamate printsiipide järgi asne eepost tõlkima luuletaja Villem Ridala. Ridala ja Aaviku tegevuse tulemusena on rahvaluule puhtkunstiline külg, värsimõõt, ka sõnastus suurema tähelepanu objektiks kujunenud. Ridala üks eesmärke oli kvantiteerivat värsimõõtu, nagu see on soome runos, järjekindlalt rakendada (72). Oli vaja arvestada sõnastuse omapära, eriti arhaisme. Eesti sõnade lühendamise tõttu on regilaulu vormi kasutamine siin raskem kui soome tekstis, pealegi on eesti keeles lühikese esisilbiga sõnade hulik suurem kui soome keeles.

Ridala piirdus põneva osaga eeposest, avaldas ainult runod XXXI - XXXVI eriväljaandes "Kullervo. Ingulani Kalevalast" (Tartu 1921). Osa tõlgitust on jäänudki käsikirja. Annisti hinnangu järgi on see "kõige paremini väljatõõtet pärl, mis on Kalevalas üldse".

Oma kriitilises sõnavõtus on Annist samal seisukohal

Elne Lminoga (73). Ridala tõõd tunnustades lisab ta rea kriitilise märkusi. Ei tohi lüüa segamini vanimaid ja kõige uuemaid, koguni kirjakeelseid vorme. Ärgu liialdatagu ka arhaismidega, lähtutagu ikka otstarbekuse ja ilu nõudeist. Ei ole vaja pingutada üle possessiivsufiksrite ega ü-harmonia-ga. Ärgu kasutatagu ka liigselt uusi sõnu.

Täielikult ei rahulda Annistit kumbki tõlge. Põhjenda-tud on tema üldine järeldus: tuleviku tõlkimise aluseks jää-gu siiski Ridala valitud tee (74). See on omasem spetsiaal-sama esteetilise meelega ja keelelise haridusega lugejas-konnale (75).

A. Annist oma kirjutistes arutleb veelgi, mida tõlki-jal vaja arvestada. Pole ükskõik, millist mõju pakutav vas-tuvõtjasse avaldab. Tänapäevainimese arusaamad on ju kaugen-enud mineviku rahvakultuurist. Kahekümnendais aastais käi-bis seisukoht: rahvalaulus jääb ka aja kaugenedes püsima selle omasugune ilu, mis püsib nagu looduski. Ongi ju laul osaks loodusest, tekkinud ja elujõu ammutanud jahi- ja ka-laretkedel, põllul ja koduste keskel, tekst koos primitiiv-se meloodia ning teatraalsusega (J. Aavik, A. Annist).

Rahvalunletekstide tõlkija peab olema filoloog, etno-leog, rahvapsühholoog ja folklorist. Temas peab olema ka hma hulga luuletaja intuitsiooni, et tõlgitavasse sisse tunda ja õiget sõna leida õigele kohale (76).

Arvustaja asus nüüd ise oma põhimõtteid tõlkimisel rakendama. Silmapaistva saavutusena ilmus 1939. aastal A. An-nisti tõlge A. Gallen-Kallela illustratsioonidega, saatesõ-na ja heade pärisnimede ja sõnade seletuste, keeleliste mär-kuste ja loitsude nimistuga. Kriitika leidis tõlke ligine-vat alustekstile. Annist tunnustab kvantiteedireegleid. Võr-relnud tõlget alusteksti, Eiseni ja Ridala tõlkega peab krii-tik väljaannet kõigist parimaks, ja väljaannet ennast "Ilu-saimaks eesti raamatuks" ja kindlasti ka ilusaimaks ning täpsesaks "Kalevala" tõlkeks üldse (77). 1959. a. tuli uus, parandatud trükk, uusi andmeid sisaldava järelsõnaga.

8. Seda ja teist. "Kalevala", õigupoolest Lõnnroti mõ-jad avalduvad laiemaltki. Ühe näitena mainitagu O. A. Väi-säneni soomendatud valikut eesti rahvalaule 1924. a. kogus "Heimekaanel I". Ta on märgatud püüdnud likvideerimiseks variantide liitmisega laulutekste tervikuks kujundanud (su-latanad), pidades silmas värsireegleid ja keeletarvitust.

Esmakordeelt eeti laulupraktikas kasutaa variantide sulatamist J. Hurt "Ilulaulu" ja "Kalmuneiu" loomisel.

Teadusliku, topograafilis-tüpoloogilisel printsiibil koostatava, kõiki tekete eisdava "Vana Kandle" kõrvaie kavatees dr. Jakob Hurt rajada sama pealkirja all teime, "Kanteletare" eeskujul koostatud antoloogia, allmms oleks koostatud "ilulugemiseks" (kunstielamuste vahendamiseks) täies-ti muutmata kirjapanekuga või variantide abil terviknks sulatatud tekstid, nagu tegi seda ka Lönnrot "Kalevalas". 1906. a. ilmus Hurda selliselt töödeldud kaks setu iäroepilist laulu - "Ilulaul" ja ballaad "Kalmuneiu" (78). äsed on esimesed Lönnroti meetodil töödeldud eesti regilaulud. Sellise töötlemisviisi vasta oponeerisid kohe V. Beiman (79) ja Kristjan Raud (80). Ritaval seisukohal asus midugi ka Kaarle Krohn, kes nõudis kõigepealt arhetüübi rekonstrueerimist. Krohn publitseeris ise kaks köidet rekonstrueeritud arhetüübiga laulukogu (81).

Juba Kreutswald pidaa õigustatuks ilmse vajaduse karal paljudest variantidest valida parim ning sellest pandu-sed kõrvaldada (82).

Omaette vaatlust nõuavad V. Ridala, G. Suitsu ja A. An-nisti poeemid. Värsivõrdluse andmeil näikse kõige vähen au-toripoolseid värsse Suitsu poeemis. Kreutswaldi minasjuta "Kuuvalgel vihtlejad neitsid" ümberlunlendus Kalevala-värsis on J. Aaviku poeem "Õõ saladused" (83).

Variantide alusel tekstide täiendamise meetodit kas-tas ka vene silmapaistev folklorist P. Kirejevski (1808 - 1856), kes kogus palju laule ja avaldas neid parandatult. Ta tõlgitses iga laulu paljusid variante ningi arhetüübi moonutatud osadeks. Lönnroti mõjudest ei saa olla kõmet.

Tekstide täiendamise laud on igal autoril isikupärane. Seda keerukat nähtust iseloomustab E. Kubjas oma artikliia "Rahvaluulele kohta esteetilises kultuuris" (84). Töödeldud tekstid ei saa olla rahvalaulu uurimise allikaks.

"Kalevala" 100. juubelipäeva puhul 1935 avaldasid õpe-tatud Besti Selts ja Resti Rahvaluule Arhiiv uurimuste koga "Kaleviste mailt" vastava pühendusega ja kandlega kaaneku-junduses. Artiklite autoriteks M. J. Eisen, W. Andermon, E. Päss, E. Normann, L. Põdras, H. Tampere, E. Leugasta, R. Põldmäe, M. Erenberg, R. Viidebaum, G. Ränk, O. Loorits.

Tartu ülikooli junbeliteos oli W. Andermoni uurimaa "Studien sur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen

Volkslieder". Töö kirjutamise ajendiks sai pikaajaline vaidlus 1924 - 1930 regilaulu värsimõõdu ja esitusviisi ümber. Autor seab oma uurimise eesmärgiks statistiliselt näidata, kuidas eesti (ja soome) vanades rahvalauludes värssi 8 - 10 silpi sõnadena rühmituvad. Alusmaterjaliks "Vana Kannel" II, võrdluseks "Kalevipoeg".

Selle malli järgi koostas oma magistritöö Aleksandra Aavik: "'Kalevala" sõnasilbistatistiline uurimus" (85). Peatähelepanuobjektiks on soome värsimõõdu ortodoksaalreeglite kasutamine "Kalevalas". Töö moodustab omaette lõigu värsimõõdu uurimise praktikas. Samasugune uurimus regilaulu värsimõõdus loodud poeemide G. Suitsu "Lapse sünn" ja V. Ridala "Toomas ja Mai" kohta, kus ühtlasi selgub ka suhe rahvalauluvärsside ja autorite endi loodud värsside vahel, valmis G. Laugastel 1939 W. Andersoni juures. Sõja tõttu jäi töö ilmunuta.

Kõigi nende tööde autorid on silmas pidanud Kalevala värsistruktuuri.

9. "Kalevala" viidi kooli õpetajate algatusel. G. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamat" tõi katkeid "Kalevipojast", P. Org kohendas koolide jaoks ühe "Kalevipoja" väljaande. Reposest arusaamise hõlbustamiseks ilmusid Kreutswaldi enda ja J. Kunderi koostatud proosaümbertjutustused. Selle ealtöö jätkuks oli kerge juurde tuna "Kalevala". Süstemaatilise käsitlemise eest võitlesid N. Andresen ja M. Salak, eriti hoolikalt A. Rau. M. Salaku pedagoogiliselt läbikaalutud brošüür võtab kokku trükkis ilmunud ja vestlusvormis liikunud mõtted (86). Isiklikust praktikast lähtudes viitab autor: "Kalevalata" on võlatu täielikult mõista ka "Kalevipoega". Õpetajate selleaegne suhtumine on, et eeposte kõrval tuleb õpetada ka regilaulu. Mõtet toetab ka A. Annist (87). Kooli vajadus viis A. Raua kirjandusloolise lugemiku koostamisele, mille 8. klassile ettenähtud köide sisaldab "Kalevala" sisukokkuvõtet ja runode valitud tõlkeid. Kõneldakse ka eestipoolsete ainete olemasolust eeposes.

Lugejat köidab ka pedagoogi-kirjandusteadlase M. Kampmanni (Kampsa) seisukohavõtt koos sisuka analüüsi ja ise-loeantamisega ning mõningate võrdlusjoonte tõmbamisega. Kujutlusjõult paigutab Kampmann "Kalevala" kreeka eeposte kõrval. Eepose lunlekujutuslik energia avaldub tegelaste karakterite väljatoomises. Selles jätab "Kalevala" kreeka eeposedki seljataha. Homeros piirdub tegelaste paari karakteriomaduse minimisega, "Kalevalas" tegutsevad teravate joonte-

ga piiritletud karakterid. Ei saa Kullervot Joukahaisega ega Ainot Pohjola neiluga ära vahetada. Kujud on joouletatud vastavalt nende karakterile. Kriitika hästi on välja toodud tundesügavusi, vaadatagu või Ilmarise kaeblemist oma naise kolda surma puhul ning seda, kuidas emaarmastuse jõulisus ilmneb Lemminkäise ema tegevuses oma poja surnateadet saades (88). Sel artiklil oli suur mõja omaaegsetele pedagoogidele. M. Kampmann on oma seisukohtades mõjutanud Hegeli koolkonna filosoofi ja esteetiku P. Th. Fischeri sel ajal palju loetud teosest "Ästhetik" (1846 - 1857).

1930. a. kirjastas "Tõõkool" kooliõpikuks kohandatud "Kalevipoja", mille saatesõna kirjutas Martti Haavio. Selles leidub ka kahe eepose võrdlus. Üigesti märgib autor, et "Kalevipoja" ja "Kalevala" sünael ajalugu on ühine: inglise Kirjanik Th. Percy, inglise-šoti luuletaja J. Macpherson ning saksa literaat ja teadlane J. G. Herder avastasid luule rahva keskel. Nende rajatud uut ajajärku on nimetatud "rahva leidsise ajajärguks". Sel ajal ilmuvad romantilises vaimus toimetatud ajakirjad "Das Inland" ja Lönnroti "Mehiläinen" pühavad tutvustada esisade austamisteväärset loomingu, nagu oli juttu ühenduses Arvidssoniga.

"Kalevipoja" valmimise ja ilaamise tõukejõuks kujunesid G. H. Schüdlöffeli avaldatud Kalevipoja-muistendite valimik 1836. a. "Inlandis", "Kalevala" ilmumine 1835. Siit sai Faehlmangi oma ettevõtteks tuge.

Haavio võrdleb "Kalevala" "Iliasega", "Kalevipeega" eba-kunstipärasema "Odysseiaga". Aga ikkagi - "Kalevala" lõi soome rahva, "Kalevipoeg" eesti rahva. Mõlema mehe tegevuslaad ja meetodki on kardinaalselt erinevad. Lönnrot liidab laule tervikuks, Kreutzwald aga koondab mitmesuguseid aineid ühe tegelase ümber ning valab muistendeid ümber lauluks. Nõnda sai "Kalevipojast" mosaiik, "milles on pärleid kui ka telliskivitükke" (89). Tekkisid kunstluule ja rahvusvahelise kuulsusega rahvaluulekogud.

Arvestades eepose aineid ja koostamisviisi nimetab G. Suits "Kalevipoega" "rahvuslikuks eeposeks" (90). Rahvaeepose au kuulub "Kalevalale".

1935. a. tuli koolides kasutusele J. Aaviku, K. Mihkli jt. koostatud õpik, kus käsitusobjekte, ka "Kalevala", valgustatakse õige aitamahuliselt. Lisatud on ka regilauluvallimik.

Nõukogude Eetie kasutatakse IX klassi õpikuna K. Mihk-
la ja Ü. Tedra õpikut. "Kalevala" nimetatakse seal maailma
kõige rahvalikumaks eeposeks. Nõnda väidab ka A. Annist oma
artiklis.

"Kalevala" teksti paremaks mõistmiseks saavad õpilased
nüüd kasutada M. Haavio ümberjutustust "Kalevala lood" (Ka-
levalan tarinat) Asta Põldmäe tõlkes ja Herald Kelma illust-
ratsioonidega.

"Kalevala" on Tartu Riikliku Ülikooli erikursuste plaan-
nis 1946. aastaat eeposte kursuse osana. 1953. a. käis üli-
õpilasgrupp E. Laugaste juhendamisel Põhja-Karjalas Uhtua
ümbruses, kus võimaldus jälgida Kalevala laulude kunagise
aktiivse kasutamise keskkonda ja kirja panna Kalevala lau-
lude veel säilinud tekste. Tekstid on avaldatud TRÜ ja NSVL
TA Karjala filiaali ühisväljaandea "Karjalan kanaan runot"
I (1976).

Mida oodata tulevikult?

A. Annist kinnitab korduvalt: oma kunstiväärtust ei
kaota eepos, ei sure ka selle alus - rahvalaul. "Kalevala"
on meile kättesaadav A. Annisti tõlkes. See on inspireeri-
nud kujutava kunsti meistreid, muusikuid, teatrikirjanikke,
kelle töö tulemusi on võimalik nautida. Rahvaeepos "Kaleva-
laga" kõrvuti seisab rahvuseepos "Kalevipoeg", seegi inspi-
reeris luuletajaid, kujutavaid ja helikunstnikke. Selle sot-
siaalne ülesanne "kerjusest teha kuningapöeg" on ehk täide-
tud.

Ärgem piirdugem üksnes olemasolevaga. "Kalevala" tõu-
kel teoks saanud "Kalevipoeg" pani käima suurejoonelise ees-
ti rahvaluule kogumise, tulemusi on aga veel vähe kasutatud.
On küll regilaulu alusel ilmale saadetud kümme mahukat tea-
duslikku laulukogu, millest "Vana Kandle" jätkamisele on asu-
nud kolm teadusasutust. See on endastmõistagi väärtuslik ja
vajalik jätk eepostele. Uut, edasisammuvat võiks anda uuri-
musliku t85 süvendamine sajanditevanuse regilaulu alal.

K i r j a n d u s

1. Rosenplänter, J.H. Vorrede. - Neiträge, XIV. Parnau, 1822,
lk. I.
2. Gorki, M. Indiviidi purustamine. - Kirjandusest. Tallinn,
1960, lk. 48.

3. Anni(st), A. Kalevipoeg eesti rahvalunles. Tartu, 1934, lk. 173.
4. Anni(st), A. Sealsamas, lk. 172 - 173.
5. Anni(st), A. Sealsamas, lk. 180.
6. Suomen kielen etymologinen sanakirja I: Kaleva.
7. Salmi, V. Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä. - Suomi V:7. Helsinki, 1929, lk. 83 - 84.
8. Suomen kansan vanhat runot V. Helsinki, 1931, lk. 510.
9. Imugaste, B. Kalevi (Kalevipoja) nime esinemisest eesti rahvalauludes. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 5, lk. 278.
10. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust. Tartu, 1924, lk. 58 - 65; Krohn, K. Die Kalevala-Studien I. FF Communications, No 53. Helsinki, 1924, lk. 71; Krohn, K. Kaleva und seine Sippe. - Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX. Helsinki, 1918.
11. Kalevala. Tallinn, 1959, lk. 368; Turunen, A. Kalevalan sanakirja. Helsinki, 1949: Kullervo, Kalervo.
12. Laugaste, E. Hormann, E. Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 69.
13. Krohn, K. Zur finnischen Mythologie I. FF Communications No 104. Helsinki, 1932, lk. 68.
14. Laugaste, E. Hormann, E. Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959.
15. Moora, H. Tallinna tekkimisest ja vannsest. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, nr. 2. Tallinn, 1953, lk. 74.
16. Ariste, P. Kalevist. - Looming, 1946, nr. 7/8, lk. 922 - 925.
17. Turunen, A. Kalevalan sanakirja. Helsinki, 1949: Kaleva.
18. Rosenplänter, J. H. Beiträge, IX (1818).
19. Kaukonen, V. Lönnrot ja Kalevala. Pieksämäki, 1979, lk. 12 - 13.
20. Tarkiainen, V. Brunner, O. J. Peimintoja vanhemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta. Helsinki, 1925, lk. 9.
21. Rosenplänter, J. H. Beiträge, XIV, lk. 100. Vt. ka Ganander, Chr. Mythologia Fennica. Åbo, 1789, lk. 29.
22. Laugaste, E. Liiv, B. Muistendid Vanapaganast. Tallinn, 1970, lk. 568.
23. Rosenplänter, J. H. Beiträge, XIV (1822), lk. 100.
24. Tarkiainen, V. Kauppinen, B. Suomalaisen kirjallisuuden historia. Neljäs painos. Helsinki, 1967, lk. 124 - 126; Niemi, A. H. Kalevalan kokoonpano, 1898, lk. 26 j.

- Hieringi kombel olevat rahva kasuks töötamise vande andnud Rakvere Vallimäel koolivennad Fr. B. Faehlmann, Fr. B. Kreutswald ja J. J. F. Nooks. G. Suits aga on selle loo tunnistanud reaalselt võimatuks legendiks, mis muidugi ei annulleeri Kristjan Eava sõejuonistust "Viru vanne". (Suits, G. Noor Kreutswald. Lund, 1983, lk. 80 - 81.)
25. Sealsamas.
 26. Kaukonen, V. Lönnrot ja Kalevala. Fieksamäki, 1979, lk. 15 - 16.
 27. Hautala, J. Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Turku, 1954, lk. 95 - 99.
 28. Gottlund, O. A. Otava eli suomalaisia huvituksia. II osa. Tukholma, 1832, lk. 184 - 193.
 29. Hautala, J. Suomalainen kansanrunoudentutkimus, lk. 91.
 30. Kreutswald, Fr. R. Dr. Friedrich Robert Faehlmanni elu. - Rmt.: Kreutswald, Fr. R. Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 39.
 31. Sealsamas, lk. 40.
 32. Blumberg, G. Quellen und Realien des Kalevipoeg nebst Varianten und Ergänzungen. - Verhandlungen d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfter Band, Viertes Heft. Dorpat, 1869, lk. 9.
 33. Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast, lk. 102; Dr. Bertram. Zur Geschichte und zum Verständnis der estnischen Volkspoesie. - Baltische Monatsschrift II₅. Riga, November 1860, lk. 431 - 448.
 34. Laugaste, E., Normann, E. Sealsamas, lk. 103 - 111; Levik, M. Faehlmanni ceast "Kalevipojas". - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 8, lk. 416 - 424.
 35. Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast, lk. 109.
 36. Kreutswald, Fr. R. Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest. - Rmt.: Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 359.
 37. Kreutswald, Fr. R. Maailm ja mõnda, lk. 51 - 52.
 38. Eisen, M. J. F. R. Faehlmann folkloristina. - Friedr. Rob. Faehlmanni album. Tartu, 1929, lk. 67.
 39. Suits, A. Lönnroti ja Faehlmanni kokkupuuteid ja ühiseid harrastusi. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 3, lk. 157 - 169.
 40. Faehlmann, F. R. Estnische Sagen. - Verhandlungen d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft I₁ (1840), lk. 38 - 39; Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast, lk. 77 - 78.

41. Ganander, Chr. Finniche Mythologie. - Beiträge, XIV, lk. 26.
42. Rosenplänter, J. H. Beiträge, XV (1822), lk. 71.
43. Faehlmanni album, lk. 80.
44. Idgemalt vt. ka Annist, A. "Kalevala" kui kunstiteos. Tallinn, 1969, lk. 133 - 136.
45. Idpp. M. Elias Lönnrot, "Kalevala" kirjaneja. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 173 - 186; Nison, M. J. Elias Lönnrot. - Eesti Kirjandus, 1923, lk. 337 - 346; Lönnrot, E. Matkat 1828 - 1844. Espoo, 1981, lk. 413 - 443: Yhdestoista matka v. 1844.
46. Lönnrot, E. Matkat 1828 - 1844. Espoo, 1981.
47. Anttila, A. Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I. Helsinki, 1931, lk. 397 - 406: Tutkimusmatka Viroon ja Inkeriin v. 1844.
48. Tekstie on Maria Magdalenan, mis on Koeru khk. saksa-keelne nimetus Marien-Magdalenen.
49. Kiri dr. Rabbele 21. VII (2. VIII) 1844. - Matkat, lk. 415 - 417.
50. Kiri tohtori Rabelle 18. okt. 1844. - Matkat, lk. 428 - 429.
51. Kiri rehtori Snellmannille okt. 1844. - Matkat, lk. 432.
52. Kreutswaldi kiri Faehlmannile 2. okt. 1844. - Hmt.: Fr. H. Kreutswaldi kirjavahetus I. Tallinn, 1976, lk. 95 - 96.
53. Santo, G. M. Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kalewi-Poeg. - Verhandlungen d. GEG III₁ (1854), lk. 89; Lepik, M. F. H. Faehlmanni osast "Kalevipojas". - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 8, lk. 417.
54. Suits, A. Lönnroti ja Faehlmanni kokkupuuteid. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 8, lk. 417; Annist, A. Fr. H. Kreutswaldi "Kalevipoeg" II. Tartu, 1936, lk. 52 - 59; Idpp. M. Elias Lönnrot. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 173 - 187.
55. Das Inland, 1851, vg. 77.
56. Kuningas, O. E. Lönnroti viibimisest Hõuges. - Keel ja Kirjandus, 1977, nr. 4, lk. 239 - 240; Hiit, H. Ühe soome rahvalaulu lõunaestikeelsest tõlkest. - Keel ja Kirjandus, 1985, nr. 1, lk. 49 - 53.
57. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust. - Eesti Kirjandus, 1923, lk. 481.
58. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaulust, lk. 483.
59. Mustonen, O. A. F. Virolaisia kansanrunoja. Helsinki, 1893, lk. 5.

60. Krohn, J. Suomalaisen kirjallisuuden historia I. Kalevala. 1885.
61. Krohn, K. Soome-eesti vanast rahvalaaluust, lk. 485, 488.
62. Krohn, K. Die folkloristische Arbeitsmethode. Oslo, 1926, lk. 5.
63. Krohn, K. Missä Kalevalan runot ovat syntyneet? - Kalevalan runojen historia. Helsinki, 1903, lk. 818 - 825.
64. Eleen, M. J. Eesti osa Kalevalas. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 214 - 238.
65. Sealsemas, lk. 233.
66. Langaste, E. Walter Andersoni teaduslikust pärandist. Keel ja Kirjandus, 1964, nr. 7, lk. 412 - 420.
67. Kallas, O. Kalevala ja eestlased. - Eesti Kirjandus, 1910, lk. 173.
68. Kalevala Idpas. Piexsamäki, 1985, lk. 323.
69. Langaste, E. Eesti üliõpilaste osast kirjandus- ja rahvalauleteaduses 19. sajandil. - TRÜ toimetised, vihik 615, Tartu, 1982, lk. 11 - 21; Ederberg, F. W. Matthias Eisen üliõpilasena. - Emt.: M. J. Eiseni elu ja töö. Tartu, 1938, lk. 52 - 53.
70. Eisen, M. J. Isiklikke mälestusi soome-eesti kultuurilistest kokkupundetest 50 aasta eest ja neile järgneval ajal. - Eesti Kirjandus, 1931, nr. 3, lk. 169 - 185.
71. Anni, A. Kalevala eesti keeles. - Eesti Kirjandus, 1922, nr. 4, lk. 113.
72. Vt. ka Kuuski, M. Kalevalainen kertomaruonus. - Oma Maa, 1960, lk. 245 - 246.
73. Anni, A. Kalevala eesti keeles, lk. 118.
74. Anni, A. Sealsamas, lk. 115 - 121.
75. Anni, A. Sealsamas, lk. 123.
76. Anni, A. Sealsamas, lk. 123.
77. Kangro, B. Kalevala. Soome rahva eepos. Tõlkinud August Annist. - Eesti Kirjandus, 1940, nr. 2, lk. 88 - 91.
78. Hurt, J. Kaks keelt "Vanast Kandlest". - Suomalais-Ugrialaisea Seuran aikakauskirja 1906, nr. 22; Hurt, J. Kuidas tuleb vana rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda. - Postimees, 1906, 22. IV, nr. 90.
79. Reiman, V. Kaks keelt "Vanast Kandlest". - Postimees, 1906, 4. III, nr. 52.
80. Eand, K. Boli me taugere. - Postimees, 1906, 22. IV, nr. 90.

81. Krohn, K. Muinaiseranoja laulusta-surueta-lemmeetä. Porvoo, 1920. Selles leidub ka palju tõlgitud ja tõlgiteetud soome rahvalaulu "Jos minun tuttnni tulisi" rekonstrueeritud tekst (lk. 192).
82. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 29. I 1950. - F. R. Kreutswaldi Kirjavahetus I. Tallinn, 1976, lk. 251.
83. Aavik, J. Eesti rahvalunle. New York, 1970, lk. 101 -111, 127.
84. Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 6, lk. 321 - 332.
85. Tartu Ülikooli toimetised B XLVI₂. Tartu, 1939.
86. Salak, M. Kalevipoeg ja Kalevala: Öppeabinõa. Tallina, 1922.
87. Anni, A. Kalevala eesti keeles. - Eesti Kirjandus, 1922, nr. 4, lk. 126.
88. Kaupmann, M. Kalevala eepose sisu. - Eesti Kirjandna, 1910, lk. 187 - 214.
89. Haavio, M. Kalev ja Kalevipoeg; Kreutzwald, Fr. H. Kalevipoeg. Eesti kangelaseepos. Parandatud ja illustreeritud väljaanne koolidele. - Tallinn: K:K./Ü. "Tõõkool", lk. 20 - 26.
90. Suits, G. Eesti lugemisraamat. Falitud Iugemispalad eesti kirjanduse arenemise teelt. I. Helsinki, 1916.